

МАТЕРІАЛИ ДО ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРИ: спогади, інтерв'ю, історико-публіцистичні нариси

УДК 930.1/.85:[008:243+113/119+122/129+130.2/.3]

DOI: 10.18523/2617-8907.2019.2.88-97

Калантарова О. Ю.

ТИБЕТСЬКИЙ БУДДИЗМ І НАУКА: ДІАЛОГ НА ОСНОВІ ВЧЕННЯ КАЛАЧАКРИ

Статтю присвячено огляду можливих перспектив розвитку діалогу буддизму з наукою в напрямку міжкультурних філософських дискусій у разі залучення вчення тибето-буддійської традиції Калачакра, яке «балансує» між релігійно-філософською та науковою думкою. Заради цього розглянуто зв'язок вчення Калачакра з класичними буддійськими науками, зокрема традиційною астрономією (астрологією) та медициною (алхімією). Особливу увагу приділено метафізичній системі Калачакра, яка пропонує власну модель феноменального світу і дає можливість намітити певні зв'язки між різними рівнями свідомості, та потенціалу філософських підходів до аналізу цієї моделі. Як висновки сформульовано окремі попередні зауваження щодо кардинальної парадигмальної відмінності прикладних буддійських наук (астрономії, медицини) від сучасних західних наукових світоглядних позицій, що варто враховувати, якщо є наміри ставити в межах діалогу «буддизм – наука» культурно-філософські питання. (У статті використано матеріали до сходознавчого семінару, проведеного автором в Інституті філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України 26 березня 2019 р.)

Ключові слова: Калачакра, доктрина часу, космологія, есхатологія, метафізика, міжкультурна філософія, тантричний буддизм, Шамбала, буддійські науки, діалог буддизм – наука, тибето-буддійська медицина, тибето-буддійська астрономія.

Постановка проблеми. У межах науково-культурного тибето-буддійського екскурсу пропонуємо розглянути вчення Калачакра на тлі сучасного діалогу буддизму з наукою (БН). Показовим для цього діалогу став виступ за підсумками серпневої (2018 р.) зустрічі в Дарамсалі російських науковців з Далай Ламою, яка відбувалася на базі Тибетського інституту Мен Тсі Кханг (*bod kyi sman rtsis khang*¹), назва якого, до речі, перекладається з тибетської як «дім медицини та астрономії» (але треба розуміти, що вживані ці слова в їхньому архаїчному значенні – астрономія щільно пов'язана з тим, що західна культура назвала б *астрологією*, а *медицина* – з *алхімією*).

Отже, на підсумковому круглому столі за висновками цієї серпневої зустрічі (круглий стіл відбувся вже в Московському університеті ім. М. В. Ломоносова в листопаді 2018 р.) був один примітний коментар – міркування щодо стану діалогу БН провідного сучасного російського сходознавця В. Г. Лисенко. На її думку, буддійські ламы розповідають про те, як треба медитувати, але не готові вступити у філософську дискусію, іноді навіть відверто визнаючи, що західна філософія їх не дуже цікавить. А науковець наголошує на важливості розвитку саме міжкультурних філософських дискусій.

Справді, зазначений вище стан речей певним чином впливає на перспективи діалогу БН, який застиг на рівні питання: що може дати медитація західному споживачеві? І хоча пошуки ведуться

¹ Тут і далі використовуємо для тибетських термінів транслітерацію Вайлі.

в галузі міждисциплінарних досліджень, які залучають і філософський дискурс (наприклад, огляд кореляцій буддійських вчень із феноменологією (Wallace 2001, р. 209–230) або *філософією свідомості* (Davis & Thompson 2013, р. 585–598)), але поки що достеменно ми маємо лише таку відповідь: у кращому разі, людина шляхом медитації отримує психофізичну релаксацію. Тому у світоглядному просторі логічно постають такі запитання: чи може діалог БН поглибитися? чи може він зайти у сферу не тільки нейробіології, але й інших наукових дисциплін? чи добре зрозумілі нам стратегія і тактика буддійської медитації як такої? у чому мета застосування такої практики, зокрема, на Заході?

Звісно, ми можемо обмежитися вивченням буддійської філософії як «мертвої» традиції міркування, але ж вона жива. І її носії беруть участь в американських програмах вивчення природничих наук (наприклад, проект Університету Еморі в Атланті, США «The Emory Tibet Science»², в межах якого буддійськими лами можуть вивчати сучасну біологію, математику, фізику та хімію, щоб поширювати ці знання в середовищі своїх монастирських спільнот)³.

Мета статті та аналіз останніх досліджень. Прикладом активного пошуку з обох боків (як буддистів, так і західних науковців) засобів розвитку діалогу БН у напрямку міжкультурних філософських дискусій явно чи приховано, але вже можуть слугувати дві фундаментальні праці:

– книга Далай Лами XIV «Наука і філософія в індійській буддійській класиці» (Science and Philosophy in the Indian Buddhist Classics), де автор, розглядаючи буддійське розуміння *космосу, феноменального світу, часу, ембріонального розвитку* людської істоти тощо, намагається не просто адаптувати його для західного науковця, а зробити конкурентоспроможним на рівні метафізичних ідей (Dalai Lama 2017);

– подвійний російськомовний переклад першого розділу *Калачакри* В. С. Диликової-Парфіонович, перший з яких – *літературний*, а другий – *спеціальний* (з використанням уточнень

астрономічних термінів та інтерпретацій астрологічних символічних рядів як допоміжних засобів для розкриття можливих прихованих смислів системи *Калачакри*) (Дылькова-Парфіонович 2018).

Ми теж спробуємо віднайти та запропонувати «місток», який (можливо) виявиться спроможним підвести діалог БН до більш суттєвого обговорення симетричних культурних питань та до переходу від обміну природничими ідеями до філософської дискусії. Або спробуємо хоча б поставити перед собою таке завдання. І заради цього ми звернемося до такого сектору буддійських знань, як *буддійські науки*.

У буддизмі налічується 10 наукових дисциплін (rig gnas) (Харькова 2009, с. 97–98): 5 *великих* (rig gnas che ba lnga), до яких входять ремесла, медицина, граматики, логіка, внутрішня буддійська наука, та 5 *малих* (rig gnas chung ba lnga) – поетика, метрика, лексикографія, драматичне мистецтво та наука про зірки. Походження такого розподілу достеменно невідомо. Перші згадки про *буддійські науки* з'являються у Асангі («Йогачарабхумі»), або тиб. «sa sde lnga», трактат про ступені вдосконалення практиків йоги) та в праці Майтрейанатха⁴ («Махаяна-сутрааламкара», або тиб. «theg pa chen po mdo sde'i rgyan», укр. «Прикраса сутр Великої Колісниці»), що датуються IV–V ст.

Перше, на що треба зважити, – це те, що ці *буддійські науки* є науками у власному розумінні цього слова (до речі, як і *буддійська філософія*). Доказом цього слугує факт, що одна з 5 *великих* наук доступна лише буддистам (це *буддійська внутрішня наука* – тиб. nang don rig pa⁵). Також ще одна з 5 *великих* наук (медицина, тиб. bzo rig pa) та одна з 5 *малих* (наука про зірки, тиб. skar rtsis) ґрунтуються на тантричному вченні *Калачакри* (Колесо Часу, англ. The Wheel of Time, тиб. dus kyi 'khor lo). А ми вже знаємо, що тантричне вчення вимагає певних посвят (які, до речі, почалися на Заході вже з 80-х років ХХ ст.: перша публічна посвята в *Калачакра* відбулася в США у 1981 р.). Отже, щоб справді опанувати *буддійську науку* (зокрема архаїчні медицину та астрономію), треба отримати певні дозволи та взяти на себе певні обітниця, що начебто свідчить про традиційну *езотеричність* цих знань, у європейському розумінні цього слова. Але нам не варто робити поспішних

² web-адреса проекту «The Emory Tibet Science»: <https://tibet.emory.edu/emory-tibet-science-initiative/>

Як ілюстрацію здобутків цього проекту можна навести книгу професора Університету Еморі та лами-геше з монастиря Менрі (Eisen, Konchok Yungdrung 2017).

³ У травні 2019 р. в Нью-Делі відкрився новий проект «The Social, Emotional and Ethical Learning» (SEE Learning), ініційований Далай Ламою XIV та Університетом Еморі, в межах якого вже заплановано не тільки освітні програми для всіх охочих (побудовані на ідеї універсальної світської етики – universal secular ethics), але й підготовку педагогів (<https://tibet.net/2019/04/the-dalai-lamas-gift-to-humanity-see-learning/>).

⁴ Питання щодо історичності існування Майтрейанатха як автора трактату «Махаянасутрааламкара» досі залишається відкритим. Деякі буддологи вважають автором цієї праці самого Асангу як майстра, що отримував духовне натхнення в глибокому медитативному «спілкуванні» з Буддою Майтрея.

⁵ Rig pa – аналог санскритського *vid'ya*, українською може бути перекладено як «усвідомлене знання, позбавлене дуалістичної фіксації».

висновків, ліпше спробуємо розібратися в суті цих посвят (бо клятва Гіппократа та традиція використовувати в професійній лексичі латину, наприклад, не робить медиків езотеричною сектою). І звертаючись таким чином до тантричного напрямку буддизму, ми відразу помічаємо впливову етичну складову буддійської *тантри*, яка стала наслідком реформування буддизму за часів Дже Цонкапи (XIV–XV ст.): перш ніж отримати знання про те, як оволодіти дієвою силою практики *тантри* (бо тантра розвиває надздібності, якими цілком природно можна захопитися), треба розвинути в собі протидію, тобто отримати певну протитруту від залежності від цих практик. І в основі цієї концепції антидоту лежить вчення про *шун'я* («порожнеча», «порожність», тиб. *stong pa nyid*) (Дандарон 2006, с. 94–108).

Саме тому, наприклад, Бодгісаттва *Манджушрі* (тиб. *'jam dpa'l*, вживається разом або окремо, з епітетом *smra ba'i seng ge* – Лев Мови), згадування якого є традиційним на початку наукових буддійських трактатів, є покровителем «тантричних» наук, і тримає він у правій руці меча розпізнавання істини, а ліва його рука лагідно торкається тоненького стебельця лотоса, в пелюстках якого прихована сутра *Праджня параміта* (*shes rab kyi pha rol tu phyin pa'i mdo*) (рис. 1).

Отже, ми бачимо, що тантрична посвята, передовсім, спрямована на дотримання етичних правил та формування певного світогляду (зокрема мотивації), який здатен захистити практика від хибної активності, що затягує у вир *сансари*.

Тепер давайте розглянемо ближче *тантричні буддійські науки*: науку про зцілення *bzo rig pa* (в транскрипції – *сопіг*) та науку про зірки *skar rtsis* (у транскрипції – *карці*), які ґрунтуються на вченні про *час* – *Калачакра*. Але почнемо з пильного огляду підґрунтя.

Вчення *Калачакра* (КЧ) – це доктрина *часу*, що спрямована на усвідомлення ролі категорії *часу* в розумінні ключових питань буття та має три основних аспекти: *теоретичний* (буддійська космологія), *практичний* (багаторівнева психотехніка впорядкування потоку свідомості), *прикладний* (метафізичне підґрунтя для буддійських наук).

Теоретично вчення КЧ пропонує власну космологічну ідею, тобто певну модель феноменального світу, в межах якої можна спостерігати зв'язки між культурно-історичною і природною дійсністю, тому що вчення визнає взаємовплив Макро- та Мікрокосму. Але, треба віддати належне буддійській традиції, космологія КЧ – не єдина космологія в її межах. Аналіз відмінностей космологічних ідей тантричного вчення про *час* КЧ від космологій *Абгідгарми* та вчення

Дзогчен здійснив засновник позасектантської буддійської течії *ріме* Джамгон Конгтрул Лодро Тайє у XIX ст., він констатував різні рівні усвідомлення, на яких відбувається побудова концепцій цих космологій, та зробив висновки:

І хоча ці космології зображують різні підходи, вони не протистоять одна одній, а навпаки, вміщують одна одну (переклад наш. – О. К.) (Jamgön Kongtrul Lodrö Tayé 2003, р. 39–40).

Якщо розглядати космологію як комплексну систему, до якої входять, зокрема, космогонія та есхатологія, то варто зауважити, що космогонія буддизму уникає ідеї первинної персоніфікованої сили, яка творить світи, – вона радше акцентує увагу на причинно-наслідковому механізмі, який регулює взаємини у феноменальному світі як закон *карми*. І якщо в космогонії *Малої Колісниці*, яка зосереджена на власному звільненні, спостерігається схильність до визнання існування кінцевого числа світів, що створюються кармою живих істот, а у *Великій Колісниці* вже з'являється ідея нескінченної кількості світів, які виникають завдяки прихильності пробуджених істот (зокрема *бодгісаттв*) і обумовленості існування «затмарених» істот, то в *Діамантовій КЧ* уся увага зосереджена на одній-однісінській світовій системі, оминаючи взагалі розмову про *кількість* світів. І це є доволі показовим, тому що побічно ілюструє факт спроби відійти від міркувань у межах основоположної теорії *метричного простору*⁶ і долучитися до вивчення категорії *якості*, яка дає змогу не тільки розглянути осередок творчих поштовхів гіпотетичної *первинної основи буття* як систему, але й отримати досвід безпосереднього вивчення її трансцендентальної структури. І саме на цьому аксіологічному підґрунті з'являється категорія *часу* як континуальний партнер *просторової* змінності.

Що стосується есхатологічної складової космології КЧ, то ми тут стикаємося з міфом про останній двобій «добра» зі «злом», який проведе шляхетне військо втаємниченої країни Шамбали (Стрелков 2011, с. 73–74; Henning 2007, р. 365–366; Калантарова, Король 2016, с. 69) з варварами-невігласами. Отже, Шамбала під час занепаду вчення Дгарми стає джерелом поширення так званих «рятівних знань» (Стрелков 2011, с. 91–92; Кузнецов, Гумилев 2003, с. 53).

⁶ Метричний простір – це непорожня множинність, у якій введено поняття *відстані* між двома будь-якими її елементами, при цьому самі елементи зазвичай отожднюються з *матеріальними (геометричними) точками*, тобто їхньою структурою можна знехтувати.

Проте зацікавленість сучасних учених Шамбалою сконцентрована більше на вивченні значущості цієї міфологеми для культури. Але Дж. Андресен, теолог Бостонського університету, яка активно працює у форматі міждисциплінарних досліджень, ще у 1997 р. запропонувала новий ракурс студій вчення Калачакри (Andresen 2002, р. 453–454) – це був акцент на майже практичній філософії. Дослідниця, зробивши першу редакцію свого перекладу третього розділу Калачакри, поставила питання соціального значення вчення, до речі, як для тибетської етнокультурної ідентичності, так і для глобалізаційних процесів загалом (наголошуючи в подальшому на обрисі *утопії*, що поступає в текстурі міфу про Шамбалу).

Історик, буддолог, тибетолог А. М. Стрелков, зосередившись на дослідженні буддійського уявлення про Шамбалу та історичних свідчень про неї, використовує порівняльний аналіз з індуїстською традицією та фокусується на «генезисі, типології та структурі самої легенди» (переклад наш. – О. К.) (Стрелков 2011, с. 11). Водночас вчений зауважує, що в ідеї про країну мрій відображається не тільки прагнення до світової могутності, але й до гармонійного життя (що можливо одночасно, коли до влади приходить ідеальний правитель, так званий *чакравартін*, або тибетською *'khor sgyur*). Але саме така неминуха політизація легенди про Шамбалу провокує звернення до неї в найважливіші часи історії (наприклад, у ХХ ст.), особливо з боку певних владних верхівок, що прагнуть побудувати тоталітарні режими (Стрелков 2011, с. 9; Кузнецов, Гумилев 2003, с. 52).

Сходознавець Е. Бернбаум, що займається компаративними дослідженнями релігій та міфологій, розмірковує про істинність існування країни Шамбали, досліджує письмові путівники та інструкції до них, інтерпретуючи ці мандрування як можливі алегорії потаємних шляхів до глибин власного розуму (Bernbaum 1980, р. 110, 148, 151).

Отже, ми бачимо доволі великий діапазон питань, які порушує вчення КЧ, – від фізичних до метафізичних. Варто лише зауважити, що і апологетичні, і академічні дослідники вважають КЧ ґрунтовною *метафізичною системою*, вказуючи так чи інакше на її мету:

запропонувати буддійський еквівалент об'єднуючої різні сфери теорії, що пояснює паралельним чином структуру та функціонування всесвіту, атомів, людського тіла та досвід переродження (переклад наш. – О. К.) (Berzin 2010, р. 60).

Тож не виключено, що, вивчаючи КЧ, ми маємо справу не тільки з доктриною часу, не тільки з черговою космологією, але й з ретельно розробленою *метафізичною системою*, яка претендує на узагальнену онтологічну теорію.

Виклад основного матеріалу. Згідно з вченням, світ як *просторово-часовий континуум* (ПЧК) має три рівні: *Зовнішній Цикл*, або *Зовнішнє Колесо Часу* (ЗКЧ), *Внутрішнє Колесо Часу* (ВКЧ) та *Інше Колесо Часу* (ІКЧ), які, між тим, мають спільний центр⁷.

Проведемо невеличкий уявний експеримент: припустимо, ви перебуваєте в центрі Всесвіту, і що, згідно з вченням, ви спостерігаєте навкруги в такому випадку?

1) Межа нашого світу, тобто «верхня» його межа – це небо.

Це і є *Зовнішнє Колесо Часу* (ЗКЧ), символ Макрокосму. Це зовнішній горизонт нашого існування, навіть нашого спільного простору життя. Цикл Макрокосму пов'язаний з природним періодичним макропроцесом обертання небосхилу. Шкала розрахунку цього *зовнішнього часу* для вимірювання його плину утворюється безперервним рухом небесних тіл, які стають для нас на кшталт «годинникових стрілок».

Усього в нашому розпорядженні 7 таких видимих та одна невидима «стрілка», три з яких стають визначальними – Сонце (визначає рік, день, годину), Місяць (визначає місяць), Юпітер (визначає фазу 60-річного циклу). Підрахунки *часу* ведуться за правилами *карці* – в перекладі з тиб. «розрахунки зірок», або «білі розрахунки».

Це ЗКЧ віддзеркалює стан умовно зовнішніх обставин нашого з вами життя.

2) Ближче до нас розташовано *Внутрішнє Колесо Часу* (ВКЧ).

Це є символ Мікрокосму, тобто нашого індивідуального простору життя. І наше матеріальне тіло – це наш внутрішній горизонт існування. *Внутрішній цикл часу* пов'язаний з природним періодичним мікропроцесом циркуляції речовин у нашому тілі (враховуючи електрохімічні реакції). Ці процеси провокує пульсація нашого серця – серцевий годинник, згідно з яким живе наша фізіологія та психіка.

⁷ Назви ЗКЧ, ВКЧ, ІКЧ – загальноживані терміни сучасної тибетології. Як автентичні назви перших двох рівнів Калачакри можна використовувати словосполучення, які позначають відповідні розділи тантри (з I по V): I – 'jig rten (з тиб. «тимчасовий світ») або rhu'i dus kyi 'khor lo (з тиб. «зовнішня КЧ»); II – pang (з тиб. «індивідуальний світ») або pang dus kyi 'khor lo (з тиб. «внутрішня КЧ»).

Що стосується інших розділів, то вони в сукупності змістовно відображають суть третього рівня (lus kyi mchog – з тиб. «коштовність втілення»): III – dbang (посвята, на санскр. *абгішекха*), IV – sgrub thabs (метод виконання, на санскр. *садгана*), V – mkhyen pa (вище знання, на санскр. *джняна*).

ВКЧ теоретично редукує всі речовини до 5 великих першоелементів (тиб. *kham*s), які циркулюють у нашому індивідуальному просторі. Підрахунки плинину цього часу ведуться за правилами *нагці* (тиб. *nag rtsis*) або *джунці* (тиб. *byung rtsis*) – в перекладі з тиб. «чорні розрахунки» або «підрахунки елементів», відповідно.

Це ВКЧ віддзеркалює стан умовно внутрішніх обставин життя.

3) *Інше Колесо Часу* (ІКЧ).

Тут настає черга відмежування від усього стороннього, плинного, тимчасового, відносно, коли ми стикаємося з питаннями навіть не ідентифікації, а власної автентичності – *хто Я є? Я є?* Вчення Калачакри відносить ці запитання до трансцендентального рівня часу, вихід на який забезпечує індивідуальна практика роботи з тим центром світу, з яким ми ототожнили себе на початку нашого уявного експерименту.

Отже, ІКЧ пов'язано з позамежним часом, з центром коловороту, в який проектується вісь *Колеса Часу* і де час втрачає звичні нам сенси. Він зупиняється для нас або навіть відкриває іншу якість буття. Це час поза нашим звичним плином життя. ІКЧ ще називають *трансформуючим*, *змінним* або *альтернативним*. Це центр, з якого виходять первинні поштовхи буття та розбігаються сферичною хвилею в усіх напрямках. Ці первинні поштовхи в *Колесі Часу* асоціюються з «чистими», вільними від концепцій звуками, які в усвідомленому циклічному повторенні становлять основний метод досягнення вищого рівня практики *Колеса Часу*. *Таємна мантра*, передача якої здійснюється на цьому рівні практики, опосередковано пов'язана з теорією «висхідних звуків» астрологічної системи *янгчар* (*dbyang 'char* – з тиб. «походження від голосних»).

Що стосується текстової традиції КЧ, то почалася вона в Індії у X ст. (з другою хвилею перекладів буддистських текстів тибетською), коли, за переказами, вчення повернулося з легендарної країни Шамбали (Калантарова 2018, с. 54–55). Від початку вчення було частиною тих знань, що свого часу давав Будда Шак'ямуні царю Шамбали та які той відвіз (сховав) до своєї країни. Повернення Калачакри, зокрема традицію її перекладів тибетською та лінії наслідування, описано в «Синьому літописі» (*deb ther sngon po*) Гой Лоцава Шоннупела (XIV–XV ст.). Але головними, тобто *корінними текстами* вчення, залишаються текст *Калачакралагху-тантрапараджа* (тиб. *dpal dus kyi 'khor lo bsdus*), або *Скорочена Калачакра*, та коментар до нього *Вімалапрабха* (тиб. *dri ma med pa 'i 'od*), або *Бездоганне Світло*.

Структурно основний текст вчення Калачакри віддзеркалює структуру *метафізичної системи КЧ* і складається з 5 розділів (Стрелков 2012, с. 5).

I Розділ відповідає ЗКЧ (Лодон 2002, с. 202): містить не тільки опис устрою Всесвіту і його «зірковий» час існування (тобто астрономічні ритми), але й есхатологічний міф про легендарну країну блаженства Шамбалу та остаточну битву її XXV імператора з варварами.

II Розділ відповідає ВКЧ (Лодон 2002, с. 417): містить теорію 5 першоелементів, опис їхньої циркуляції в індивідуальному просторі людини залежно від ритму серцевого пульсу, доступ до якого можливий через усвідомлене дихання; також викладено закони алхімічного перетворення елементів шляхом йогічних практик «каналів і крапель»; надано опис циркуляції життєдайної сили *ла* (тиб. *bla*) під час смерті, переродження.

III, IV, V Розділи відповідають ІКЧ (Лодон 2014): містять опис вступних практик *ньондро* (тиб. *sngon 'gro*), ініціацій, обітниць, коментар щодо важливості ретельного вибору тантричного вчителя, викладено сутність тантричного поєднання методу і мудрості та стадій тантричної медитації.

Також вчення КЧ має свою *іконографію* (Калантарова 2018, с. 59–60), що символічно відображає шлях практики вчення. До іконографії, передусім, належать *мандала*, *йїдам* та *монограма*. *Мандала* (рис. 2) – схема просторово-часового континууму, який досягається в теорії. *Йїдам* Калачакри (рис. 3) в тантричному танці зі своєю дружиною – головні дійові особи *мандали*, в центрі якої розташований трон йїдама, що символізує самоусвідомлений розум, на який спрямована практика. *Монограма* Намчувангдан (тиб. *rnat bcud bang ldan*) (рис. 4) є символом поширюваної з центру *мандали* у *простір* крізь *час* творчої енергії *буття*, що конститує *існування*.

Семантично глибинна суть практики вчення Калачакри полягає в специфічній *тантричній медитації*, яка спрямована на повернення до витоків творіння світу та складається з двох стадій роботи з увагою та візуалізацією:

– *перша стадія* – зародження, або *к'єрім* (*bskyed rim*), на якій відбувається концентрація уваги на створенні в уяві образу *йїдама*;

– *друга стадія* – сполучення, або *дзогрім* (*rdzogs rim*), на якій відбувається «входження в образ» *йїдама* та повне розчинення в ньому свого *єго*.

Наостанок зауважимо, що традиційно буддистські школи відносять вчення Калачакри до класу *вищих тантр* (клас ануттарайоготантри – тиб.

Рис. 1. Манджушрі
Джерело: Дудко, Улановская 2009

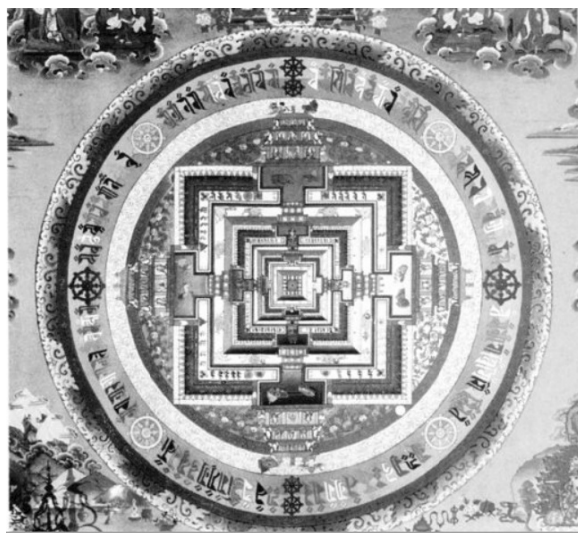

Рис. 2. Мандала Калачакри
Джерело: Bernbaum 1980

rnal 'byor bla na med pa'i rgyud), за винятком школи старих перекладів *н'інгма*.

Висновки. Для схематичного позначення перспективи дослідження взаємин трьох часових вимірів простору, які пропонує КЧ, та як певний проміжний висновок доречно знову послатися на слова Дж. Андресен, якими вона у своєму вступі до когнітивних студій (у співавторстві з Р. Форманом) коментує буддійське визначення *свідомості*, де, вочевидь, дається взнаки її ґрунтовне дослідження Калачакри:

Рис. 3. Йідам Калачакри
Джерело: Bernbaum 1980

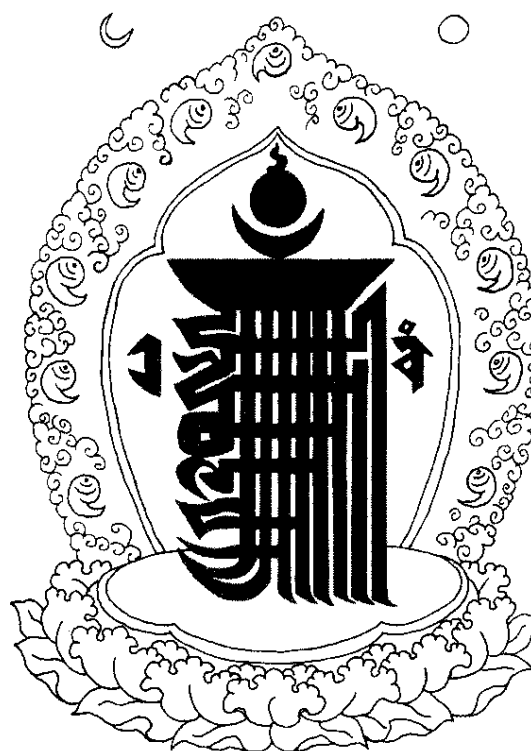

Рис. 4. Монограма Калачакри
Джерело: Veer 1999

Як уже запропонували Варела, Томпсон та Рош⁸ (1993) в контексті онтології, а покоління буддійських філософів артикулювали до них, «свідомість» стоїть як проміжний термін між квалією, або чуттєвим

⁸ Мається на увазі праця: Francisco J. Varela, Evan Thompson, Eleanor Rosch «The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience».

досвідом, суб'єктивним та «жорсткою» реальністю, на яку ми посилаємося як на «зовнішній світ». Оскільки наші перцептивні системи безперервно працюють між цими двома, визначаючи те, що ми зазвичай розуміємо як «життя», прийшов час визнати їх компліментарність (переклад наш. – О. К.) (Andresen & Forman 2000, p. 8).

Підсумовуючи, можна сказати, що вчення *Колеса Часу* – це доктрина циклічно-трансцендентального часу, згідно з якою *простір* існує в трьох вимірах часу (зовнішньому, внутрішньому, іншому); доктрина, яка дає теоретичні засади для практичної роботи з часом, зокрема вибудовує методологію подолання відцентрової сили шляхом спрямування уваги на силу доцентрову та шляхом заглиблення в трансцендентальну чистоту самосприйняття. Мета практики вчення – звільнення від кругообігу часу через об'єднання зовнішнього та внутрішнього циклів часу.

Тепер повернемося до *буддійських наук*, які ми задекларували на початку нашого огляду: до архаїчної астрономії та медицини. Розглядаючи КЧ, ми вже побачили, як вони пов'язані з цим вченням: традиційна астрономо-астрологія допомагає в підрахунках календарів, завдання яких – постійно відтворювати елементи культури та уможливити *інкультурацію* індивідуума (в сенсі опанування ним етнокультурного досвіду спільноти, з якою він себе ідентифікує), а традиційна медицина допомагає синхронізуватися з природними ритмами через гармонізацію елементів внутрішнього світу людини. Але залишилось декілька зауважень, які потрібно врахувати, якщо маємо справу з цими *буддійськими прикладними науками*.

По-перше, буддійська алхімічна медицина та буддійська астрологічна астрономія щільно пов'язані одна з одною.

Буддійська медицина *orig*, яка нині займається створенням натуральних пігулок та застосовує широкий спектр фізіотерапевтичних засобів, розробляє не тільки рецепти, але й певні алгоритми їх приготування та використання, що зорієнтовані в *просторі* та *часі*.

По-друге, варто окремо зауважити, що й досі традиційні астрономічні підрахунки ведуться архаїчними засобами.

Архаїка насамперед проявляється в геоцентричній системі координат. Тому постійно потрібно враховувати похибки та корегувати календарні підрахунки. Звісно, в цьому є свої плюси та свої мінуси. Крім того, в межах тибето-буддійської традиції є різні системи астрономічних розрахунків часу. Найпоширеніші з них:

– традиція *Цурпу* (тиб. *tshur phu*) (Henning 2007, p. 337–342), яка базується на коментарях до Калачакрангантри, написаних у XIV ст. Третім Кармапою як «Компендіум астрономії»;

– традиція *Лхугна* (тиб. *phug pa*) (Henning 2007, p. 321–337), яку було засновано у XV ст. і яскравим прикладом застосування якої є хронологія Шонупела в «Синьому літописі» та різноманітні пояснювальні роботи до усних настанов засновників традиції від Норсанга Г'яцо (1423–1513).

Суперечки між користувачами цих обчислювальних систем здебільшого стосуються засобів точного підрахунку астрономічно визначних дат, як-от, наприклад, дати *сонцестоянь* або дати початку нового року. Але треба віддати належне буддійським вченим – вони вдавалися до спроб уніфікувати системи розрахунків різних буддійських шкіл, свідченням чого може слугувати масштабна робота, ініційована Далай Ламою V у XVII ст.: під керівництвом державного діяча та вченого Десі Санг'є Г'яцо було складено великі збірні тексти з астрономо-астрології та з медицини, зокрема з історії тибетської медицини (Калантарова 2018, с. 58).

По-третє, що стосується медицини, то, на відміну від астрономії, на практиці вона збереглася, на жаль, не в повному обсязі. Але її розвиток свого часу дуже вразив, зокрема, бурятських дослідників. Прикладом може слугувати робота над перекладом основного трактату з тибетської медицини «Чотири основи» («Г'юд Ші», з тиб. *rgyud bzhi*) лікаря та вченого П. О. Бадмаєва у 1890-х роках, особливо хірургічний розділ. Для ілюстрації цього факту варто додати висновки проф. С. М. Васильєва, які було опубліковано у 1898–1899 рр.:

Отже, звідси ми бачимо, що в тибетській медицині часто-густо застосовували масажі, бальнеотерапію та інші методи лікування, але особливої довершеності досягла хірургія. Велика кількість хірургічних операцій та необхідних інструментів безперечно свідчать про блискучі успіхи в цій галузі медицини, про які європейські лікарі навіть не мріяли до останніх років нинішнього століття; а до деяких інструментів, як, наприклад, для видалення пухлин з хребтового стовпа, навіть досі не додумалися (переклад наш. – О. К.) (Бадмаєв 1991, с. 45).

До речі, в деяких монастирських музеях ще й досі зберігаються старовинні хірургічні інструменти (наприклад, у музеї при бібліотеці монастиря Менрі, с. Доланджі, Індія).

Але головне, на що треба звернути увагу, вдаючись до дослідження *прикладних буддійських наук*, – це їхня *парадигмальна відмінність* від

In conclusions, we formulate remarks on the cardinal difference of the paradigm of applied Buddhist Sciences from the modern Western scientific and philosophical positions, which should be taken into account in the field of intercultural philosophical research. (The article includes the materials of the Oriental Studies Workshop that was hold by the author at Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine, on March 26, 2019.)

Keywords: Kalachakra, doctrine of time, cosmology, eschatology, metaphysics, intercultural philosophy, tantric Buddhism, Shambhala, Buddhist science, Buddhist-science dialogue, Tibetan-Buddhist medicine, Tibetan-Buddhist astronomy.

Матеріал надійшов 16.04.2019